

RECENZÍÓ

MÉSZÁROS ÁDÁM: A BŰNCSELEKMÉNY FOGALMÁNAK ALAPKÉRDÉSEI (BUDAPEST: OKRI 2020) 249.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.1.06>

1. A bűncselekmény, illetve általában a büntetőjogi felelősség kérdéseivel foglalkozó jogtudományi alap kutatások hazánkban – ahogy azt a közelmúltban elhunyt Nagy Ferenc borúlátóan megállapította¹ – lényegében évtizedek óta takaréklángon zajlottak, avagy egyenesen elmaradtak. Így sajnos jelenleg is hiányzik (még) a bűncselekménytan olyan alapvető kategóriáinak (ismételt) feldolgozása, mint például a szándékoság és a gondatlanság, a jogellenesség, a tévedés vagy a bűncselekményi stádiumok tana. E kedvezőtlen helyzet ugyanakkor az utóbbi néhány évben – megítélésem szerint – megváltozni látszik;² és ha valamennyi adósságát még nem rendezte is a szakma e körben, az már talán kijelenthető, hogy a magyar büntető jogtudománya visszaállt arra a pályára, amelyen azt annak idején Angyal Pál és Finkey Ferenc művelték.³

¹ NAGY Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban* (Budapest: Akadémiai 2013) 91.

² Lásd pl. DEÁK Zoltán: *Az erőszak, a fenyegetés és a kényszer büntetőjogi fogalmai* (Szeged: Iurisperitus 2018) és GÁL Andor: *A jogos védelem teleologikus megközelítésben* (Szeged: Iurisperitus 2019).

³ Így részemről némileg derülátóbb álláspontot foglalok el – legalábbis, ami a büntető jogtudományi kutatások színvonalának *alakulását* illeti –, mint TÓTH Mihály: „Nagy Ferenc: Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban. Budapest, Akadémiai

Ezt az optimista felismerést erősítheti, hogy 2020-ban – az Országos Kriminológiai Intézetben folytatott évtizedes kutatómunkája összegző eredményeként – büntető jogtudományi témájú, Karsai Krisztina által lektorált monográfiájával jelentkezett Mészáros Ádám. Ezúttal ugyanakkor nem csupán a bűncselekménytan valamely szeletét mutatja be egy mélyfúrású elemzés keretében, hanem – első, egyébként úgyszintén eredeti és kitűnő, az elkövetők tanát körüljáró könyvéhez⁴ képest eggyel magasabb absztrakciós szintre lépve – *a bűncselekmény fogalmának átfogó feldolgozását végezte el*.⁵

A büntető jogtudomány és joggyakorlat alapvetően hagyományörző természetű.⁶ Ezért a bűncselekménytan

Kiadó, 2013. (Gondolatok Nagy Ferenc monográfiájáról, illetve annak ürügyén) *Iustum Aequum Salutare* 2014/2. 191–192.

⁴ MÉSZÁROS Ádám: *A bűncselekmény elkövetői. Elméleti és gyakorlati alapkérdések* (Budapest: Ad Librum 2008).

⁵ MÉSZÁROS Ádám: *A bűncselekmény fogalmának alapkérdései. A bűncselekmény fogalma és csoportosítása a magyar büntetőjogban* (Budapest: OKRI 2020).

⁶ Ezt jól mutatja, hogy a tudomány képviselői olyan kategóriákhoz és rendszertani besorolásokhoz is gyakran ragaszkodnak, amelyek felett rég eljárt az idő. Így generációról generációra öröklődnek olyan avított vagy egyenesen hibás fogalmak, mint „a bűncselekmény alanya”, a „beszámítást” kizáró okok, a „fajtalanság”, a „befejezett” vagy „befejezetlen”

kutatói számára is mindig dilemmaként jelentkezik, hogy minden vonatkozásban ragaszkodnunk kell-e az előttünk rögzített és csaknem kőbe vésett dogmákhoz, avagy indokolt esetben érdemes lehet még – természetesen az elődök iránti kellő tisztelet mellett – új vizekre evezni. Véleményem szerint egyértelműen az utóbbi tekinthető a követendő nézetnek, már csak azért is, mert ha vannak is a társadalmi együttélésnek állandó jellemzői, az egyes részletkérdések csaknem szüntelen változása a kapcsolódó jogi értékelés újragondolását is maga után kell hogy vonja. És bár értelemszerű, hogy a nagyobb léptékű és gyorsabb változások elsősorban a büntetőjog különös részét érinthetik, az olyan új és jelenleg terjedésben lévő jelenségek, mint a XXI. századi modernizáció, a mesterséges intelligencia, a digitalizáció stb. az általános rész és ezen belül a „kemény magnak” tekinthető bűncselekmény-definíció értelmezését sem hagyják érintetlenül.⁷ Az említett előzmények alapján is egyértelműen időszzerű és ekként örvendetes a deliktum fogalmának monografikus feldolgozása, és az újszerű csoportosítási lehetőségek felvázolása. Az alábbiakban előbb a recenzeált könyv felépítését és jelentősebb témaköreit tekintem át, majd Mészáros Ádám néhány gondolatára kívánok részletesebben is reflektálni.

kisérlet, az „alternativitás”, illetve „alternatív bűncselekmény”. Hasonló okokból tárgyaljuk a törvényi egység körében az üzletszerűséget, tekintik egységnek a több passzív alany ellen megvalósított hivatalos személy elleni erőszakot stb. Vö. GELLÉR Balázs – AMBRUS István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* (Budapest: ELTE Eötvös 2019) 230–231., 251., 371–372., 439., 461–463.

⁷ Vö. AMBRUS István: „A mesterséges intelligencia és a büntetőjog” *Állam- és Jogtudomány* 2020/4. 4–23.

2. A monográfia részben követi a bűncselekménytani munkák hagyományos felépítését, más vonatkozásokban ugyanakkor új megoldásokat is tartalmaz. Az *első fejezet* általánosságban foglalkozik a bűncselekmény fogalmával. A szerző összeveti a deliktum törvényi és tudományos meghatározását, kijelöli a fogalomalkotás azon legfontosabb szempontját, amely szerint a deliktum tudományos definíciójában minden elem csupán egyszer szerepelhet. Mészáros rendszerezésének legjelentősebb sajátossága, hogy a szubjektív tényállási elemeket a tényállás köréből kirekeszti, és azokat a bűnösség körébe utalja. Véleményem szerint tehát a bűncselekmény „*az elkövetése előtt törvény által büntetni rendelt cselekmény, amelynek az elkövetője bűnös*” (11–24. o.).

A *második fejezetben* a bűncselekmény-fogalom alapját jelentő cselekmény kategóriájával foglalkozik, amelyet azonban – a könyv más részeit átható – széles körű irodalmi alátámasztás nem jellemez, noha e kérdéskör, jelentőségénél fogva, álláspontom szerint megérdemelt volna némileg részletesebb kifejtést is (25–26. o.).

Jelentősen kárpótolja ugyanakkor az előző részben megfigyelhető hiányosságot a *harmadik fejezet*, amely alapos feldolgozást nyújt az objektív tényállásszerűség (diszpozíciószerűség) kérdésköréről, és nem csupán a vonatkozó hazai jogirodalmi álláspontokat mutatja be részleteiben, hanem a szerző saját véleményét is megjeleníti. Arra ugyanakkor nem kapunk részletes választ, hogy a rendszerezésekben logikai és didaktikai indokok alapján is többnyire első helyen szereplő tárgyi tényállási elemet, az elkövetési tárgyat miért sorolja a szerző az elkövetési magatartás utá-

ni, második helyre. E két tényállási elem felcserélésével ugyanakkor, mint lentebb látni fogjunk, magam is egyet tudok érteni. Ugyancsak feltétel nélkül helyeselhető az a megoldás, amely a tettességhez szükséges ismérveket – szemben azzal a korábbi, nézetem szerint nem kellően megokolt, az említett elemeket a tárgyi és alanyi elemek közötti, egyfajta „fantasztikus”, különálló valamiként kezelő felfogással – egyértelműen valódi helyükre, a tárgyi tényállási elemek körébe sorolja be (27–59. o.).

Mészáros a sajátos, „tényálláson kívüli tényállási elemek” megnevezés alatt a másodlagos (objektív) büntethetőségi feltételeket tárgyalja könyve *negyedik fejezetében*. A fejezet tekintélyes szakirodalmi apparátus felvonultatásával egyaránt foglalkozik terminológiai és dogmatikai kérdésekkel, majd részleteiben elemzi az öngyilkosságban közreműködés és az öngyilkosságra rábírással elkövetett emberölés egymáshoz való viszonyát. Végül e fejezetben ejt szót az ún. szubszidiaritási záradékkal rendelkező bűncselekményekről is, amely körben képviselhető a szerző relatív és abszolút szubszidiaritás közötti különbségtétele (60–95. o.).

A következő, *ötödik fejezet* – megítélésem szerint ismét a szükségesnél szerényebb mértékben – foglalkozik a büntetőjogi jogellenesség kérdésével, elsősorban Tokaji Géza és Nagy Ferenc munkásságából merítve. A szegedi büntetőjogi iskola minden érdemét elismerve is szükségesnek láttam volna e részben ugyanakkor más szerzői vélemények megjelenítését is (96–100. o.).

Sajátos megoldás, hogy nem egy fejezetben, hanem egymást követő *részekben (VI–VIII.)* értekezik a szerző a bűnösségről, a vegyes bűnösségről, vala-

mint a bűnösségen alapuló felelősség áttöréséről (101–165. o.). A maga által kidolgozott, objektív tényállási szemléleten alapuló és egyszersmind negatív cselekménnyel operáló rendszerrel összhangban fejt ki, hogy az akaratlagosság (akarati képesség) csupán egy helyen, a bűnösség körében vizsgálandó.

A *könyv további (IX–XIV.) fejezeteiben* a bűncselekmények osztályozásával foglalkozik. E helyütt kissé rendszeridegen és némileg önkényes módon – hiszen a kötet címe a *magyar büntetőjog* bemutatását ígéri – a francia büntetőjogi osztályozást mutatja be a szerző, és csak ezt követően kerül sor a magyar büntetőjog szerinti klasszifikációra (166–180. o.). *In abstracto* nem hiba természetesen a nemzetközi kitekintés, mindenesetre meglepő, ha erre nem mindenhol, és nem is egy, a magyar büntetőjog-dogmatika szempontjából különösebben releváns ország jogának bemutatásával kerül sor – bár a szerző személyes preferenciáit ismerve⁸ mindez természetesen érthető és akceptálható.

A szerző az elkövetkezőkben részleteiben járja körül a tevékenységgel és mulasztással elkövethető bűncselekmények szempontjait, tekintetbe véve a legújabb tudományos kutatások eredményeit is. Kiemelendő, hogy évtizedek óta egyedülálló részletességgel mutatja be a tartós és állapot-bűncselekmények körét, kiterjeszkedve nemcsak ezek valamennyi büntető-törvénybeli változatára, hanem atipikus variációjukra is. Szép rendszerezését adja végül a bűncselekmények elkövetési tárgy, illetve eredmény,

⁸ Lásd pl. MÉSZÁROS Ádám: „Elkövetői alakzatok a francia büntetőjogban” *Jogtudományi Közlöny* 2006/5. 186–193., MÉSZÁROS Ádám: „Jogos védelem a mai francia büntetőjogban” *Ügyészek Lapja* 2011/2. 61–65.

továbbá a tettességhez szükséges ismérvek, valamint a bűnösség alapján történő osztályozásának (182–228. o.) is. Utóbbi körben ugyanakkor, talán a szélesebb körű nemzetközi kitekintés elhagyása miatt maradhatott el az arra történő utalás, hogy a szándékosságnak és a gondatlanságnak a szerző által is képviselt sarkos elválasztása mellett más (akár törvényi) megoldások is léteznek.⁹

3. Ebben a pontban néhány, Mészáros Ádám könyvének olvasása közben felmerült gondolatomat, illetve a bűncselekménytan viszonylatában az ELTE büntetőjogi iskola felfogása alapján megfogalmazható szempontot¹⁰ foglalom össze.

Az első a bűncselekmény törvényi tényállásának mikénti értelmezésével kapcsolatos. Hajlok ugyanis arra a nézetre, hogy e körben mindannyian ugyanazon cél elérésére törekszünk, nevezetesen: szeretnénk kiküszöbölni a szándékosság és a gondatlanság kettős rendszerbeli helyének problémáját, de mindezt úgy, hogy a bűncselekmény tudományos fogalmának Csemegi óta elfogadott felépítését lehetőleg ne borítsuk fel.

Mészáros talán az eggyel kevésbé formabontó megoldást választotta, amikor a szubjektív, alanyi elemeket kirekesztette a tényállás köréből, és azokat a bűnösség fogalmába utalta. E megoldás azonban megítélésem szerint továbbra is némileg erőltetett, hiszen olyan elemekről (elsősorban a – büntetendősége esetén – mindig jelen lévő gondatlanságról,

de a status quo szerint rejtett tényállási elemnek tekintett szándékosságról is) azt akarja láttatni, hogy nem tényállási elemek. Noha aki elolvassa például a Btk. 165. §-át, meggyőződhet róla, hogy a gondatlanság vagy a szándékosság alapvető és a tényállásszerűséget is determináló körülményt képez. Nem túlságosan meggyőző ugyanis az a rendszerezés, amely olyan elemeket kíván a tényállás „tudományos” körén kívüli rekeszteni, amelyek a törvényi (tételes jogi) tényállás alapján egyértelműen ott foglalnak helyet.

A fentiekén túl ugyanakkor az ELTE Büntetőjogi Tanszékének kutatóiként mégis továbbmegyünk, és a magunk részről a továbbiakban – a Gellér Balázssal közösen kidolgozott koncepciónk szerint – arra a nézőpontra hajlunk, hogy alapvetően téves metodikai megoldás a bűncselekmény törvényi fogalmának megkettőzése, és ekként a deliktum törvényi és a tudományos fogalmának egymás melletti fenntartása. Célravezetőbb megoldásnak látjuk ehelyett a bűncselekmény törvényi fogalmának és az absztrakt tényállás tudományos meghatározásának elméleti elválasztását.¹¹

Új javaslatunk lényege szerint a bűncselekmény tudományos fogalmának önállóságát indokolt kiiktatni, és ehelyett annak valamennyi ismérvét elhelyezni az absztrakt tényállás tárgyi vagy alanyi oldalán. Ebből fakadóan a bűncselekmény-fogalmat kizárólag mint legaldefiníciót lehet és kell csupán a jövőben

⁹ Pl. a német büntetőtörvény 11. § (2) bekezdése, amely *ex lege* szándékosnak minősíti a szándékosan tanúsított, de az eredmény kapcsán csak az elkövető gondatlansága által átfogott cselekményeket.

¹⁰ GELLÉR – AMBRUS (6. lj.) 175–248.

¹¹ GELLÉR Balázs – AMBRUS István: „A bűncselekmény tudományos fogalmának újragondolása és az absztrakt tényállás új értelmezése” in HOLÉ Katalin – KIRÁLY Eszter (szerk.): *Erdei tanár úr és más szerzők dolgozatai* (Budapest: ELTE Eötvös 2021) 46–59.

tárgyalni, az absztrakt tényállást ugyanakkor többemű, komplex fogalomként szükséges értelmezni. Ebben a rendszerben *tárgyi elemek*:

1) cselekmény (élő ember, elkövetési magatartás);

2) a tettesség általános (megfelelő életkor) és speciális ismérvei (*delictum commune* és *proprium*);

3) elkövetési tárgy (*passzív alany*);

4) eredmény;

5) okozati összefüggés;

6) szituációs elemek (hely, idő, mód, eszköz);

7) objektív büntethetőségi feltétel;

8) speciális (konkrét) társadalomra veszélyesség (materiális jogellenesség = a jogi tárgy sértése vagy veszélyeztetése).

Az alanyi elemek pedig:

1) bűnösség = a társadalomra veszélyesség tudata vagy annak elvárhatósága [beszámítási képesség (meglétének megdönthető vélelme), belátási képesség (hiányának megdönthető vélelme)]; szándékosság és gondatlanság, illetőleg vegyes bűnösség;

2) motívum;

3) célzat.

E rendszerben is elementáris fontosságú az egyes ismérvek helyes értelmezési sorrendjének megtartása. Így elsőként mindig a tárgyi elemek vizsgálatát kell a joggyakorlatnak elvégeznie, és csak ezek maradéktalan megléte esetén térhet át az alanyi elemek tanulmányozására.

Ki kell emelni ugyanakkor, hogy annak a vizsgálata, miszerint a történeti tényállás cselekménye megfelel-e a cselekmény büntetőjogi fogalmának, minden más minősítési tevékenységet meg kell hogy előzze. Ennek pedig az a következménye, hogy mivel a cselekmény fogalmát az elkövetési magatartáson belül,

a bűncselekmény meglétének első feltételeként fogalmazzuk meg, a tárgyi oldal első eleme az elkövetési magatartás, és így a minősítési tevékenység első mozzanata is az elkövetési magatartás meglétének megállapítása vagy elvetése (akárcsak Mészáros rendszerében). Előbb azt indokolt vizsgálni tehát, hogy a cselekmény embertől származik-e, hatóképes-e (*in concreto*; a csupán *in abstracto* hatóképes cselekményt nem tekintjük cselekménynek), rendszerünkben – Mészáros felfogásától eltérően – akaratlagos-e, majd a tevékenység és mulasztás kérdésében szükséges állást foglalni (utóbbi körében természetesen az elmulasztott kötelezettség megállapításával). Szükség esetén természetesen a megfelelő cselekményt kell alkalmazni, nem zárjuk ki bizonyos esetekben sem például a szociális, sem pedig a finális tanok applikációját. Az élő embert és a cselekményt az elkövetési magatartás kategória részének tekintjük.

További változás, hogy az *actus reus* oldal második elemét a tettesség általános (*delictum commune*) és speciális ismérvei (*delictum proprium* esetében) képezik. Ezek hiányában bűncselekmény, illetve az adott bűncselekmény szóba sem jöhet, az értékelés (minősítés) ezen az „útvonalon” nem folytatódhat. A tettességhez szükséges ismérveket (avagy korábbi terminológia szerinti, de régies megfogalmazású: alannyá válás feltételeit) egyes szerzők a tényállás önálló, harmadik kategóriájaként tartják számon, mások pedig tettesség-részeség tanában teszik vizsgálat tárgyává.¹² Ezeknek a megoldásoknak is számos előnyük van, hiszen például a gyermek-

¹² A vonatkozó álláspontokhoz lásd GELLÉR – AMBRUS (6. lj.) 202.

korú által megvalósított támadás elleni jogos védelmi elhárító magatartás joglogikailag jobban magyarázható bizonyos tekintetben. Rendszertani anomáliát jelent ugyanakkor, hogy a nyilvánvalóan objektív körülményeket (életkor) miért nem az objektív, tárgyi oldalon helyezük el, illetve szubjektív elemek, mint a beszámítási, belátási képesség, miért nem az alanyi oldalon tárgyaljuk. Véleményünk szerint ugyanakkor a tettséghez szükséges ismérvek egy része aggálytalanul tekinthető tárgyi elemnek, azzal a kiegészítéssel, hogy az ilyen ismérvek hiánya alapján, tehát a tárgyi oldalon csupán két esetben zárható ki a büntetőjogi felelősség. Egyrészt a korábban tárgyalta esetben, azaz, ha az elkövetőnél a sajátképi különös bűncselekmény megállapításához szükséges személyes kvalifikáció hiányzik.¹³ Másrészt a gyermekkorú elkövető esetében is kizárható a tárgyi oldalon a bűncselekmény megvalósulása (kivételt képeznek a belátási képességgel érintett esetek). Következésképpen míg kóros elmeállapotú stb. személy vonatkozásában a tárgyi oldal teljesnek tekinthető, gyermekkorú személy esetében ez már nem mondható el. A gyermekkor speciális eseteit kivéve a gyermekkor már a tárgyi oldalon kizárja a büntetőjogi felelősséget. Speciális esetekben azonban a belátási képesség bizonyításának sikertelensége is feltétele a bűncselekmény hiányának. Tagadhatatlan, miszerint a gyermekkorú támadásával szembeni elhárító magatartásra jogosultság ebben a rendszerben nem oldható meg azzal, hogy a tettesi ismérvek önálló, harmadik kategóriájától megfosztott tárgyi oldalra utalunk. A kérdés egyszerűen az, hogy a tárgyi oldal egy-

séges definícióját érdemes-e feláldozni egy rendszertanilag szükségtelen magyarázat oltárán. A mi strukturánkban a válasz egyszerű: a tettesi ismérveken kívül a tárgyi oldal többi elemének megvalósulása megalapozza a támadást és így az elhárító magatartás jogszerűségét.

Az elkövetési tárgy (illetve passzív alany) továbbra is a tárgyi oldal része, de annak harmadik helyén áll. Csak ennek megléte esetén folytatódhat a minősítési eljárás. Ez alól kivételek – mint arra Mészáros is utal – egyrészt azon bűncselekmények, amelyeknek nincsen elkövetési tárgyak (pl. garázdaság, közösség elleni uszítás stb.), továbbá az abszolút alkalmatlan tárgyon elkövetett kísérlet esetei. Részünkről nem osztjuk ugyanis a bírói gyakorlatnak azt az újabb állásfoglalását, amelynek értelmében például a holttesten végrehajtott ölési cselekmény – elkövetési tárgy hiányában – nem valósít meg bűncselekményt. Az alkalmatlan kísérletet tudniillik a jogalkotó, mintegy kivételképpen, maga foglalta bele a törvénybe [Btk. 10. § (3) bekezdés], ezáltal amellet foglalt állást, hogy egyes rendhagyó esetekben elkövetési tárgy hiányában is büntetendőnek tekint bizonyos cselekményeket.¹⁴ A jogalkalmazó önkényesen nem tehet különbséget az alkalmatlan kísérlet egyes esetei között, oly módon, hogy azok közül egyeseket kiválasztván a bűncselekmény megvalósulását ezek tekintetében tagadja.

Materiális bűncselekmények esetében természetesen az eredmény és az okozati összefüggés vizsgálata is elenged-

¹³ Uo. 230.

¹⁴ Vö. EBH 2012. B. 4. A korábbi, véleményünk szerint helyes joggyakorlati állásponthez lásd BH 1978. 266. Lásd továbbá GELLÉR – AMBRUS (6. l.) 367–368.

hetetlen, illetve amennyiben az adott deliktum kapcsán illet szabályoz a törvény, a szituációs elemek is kiemelendők. Hasonlóképpen indokolt eljárni az objektív (egyes szerzők, így Mészáros terminológiájában: másodlagos) büntethetőségi feltételekkel.¹⁵

A korábban már jelzett megfontolások alapján, alapvetően objektív jellegűnek, ebből fakadóan az absztrakt tényállás tárgyi oldala utolsó elemének tekintjük a társadalomra veszélyességet avagy materiális jogellenességet. Utóbbi kivételes hiánya esetén a büntetőeljárásban helye lehet közvetlenül a Btk. 4. § (2) bekezdésére alapított felmentő rendelkezésnek is.¹⁶ Ide indokolt becsatornázni továbbá negatív elemként a jogellenességet kizáró okokat.

Áttérve az alanyi oldalra, annak központi elemévé a bűnösség (ugyancsak komplex) fogalma tehető. Első helyen a társadalomra veszélyesség tudata vagy legalábbis ennek elvárhatósága áll, amely ugyanakkor mint vélelem általában külön vizsgálódást nem igényel, hanem adott esetben a védelem részéről merülhet fel annak megdöntése a gyakorlatban. Az elvárhatóság maga ugyanakkor ebben a rendszerben nem önálló fogalmi elem. Ide érdemes beépíteni a beszámítási képesség meglétének kivánalmát is, melynek hiánya esetén, bűnösséget kizáró okból (kóros elmeállapot, kényszer és fenyegetés) nem való-

sul meg a tényállás alanyi oldala, így nem állapítható meg bűncselekmény. Ezeken kívül a gyermekkort – a megfelelő életkor ismérvtől megfosztottan – szükséges itt vizsgálni, tehát a tizenkét- és tizennégy éves kor közötti, a Btk. 16. §-ában írt bűncselekmények tárgyi oldalát kimerítő elkövető belátási képességének vizsgálata végezhető el az alanyi oldalon.

A szándékosság és a gondatlanság kettős rendszerbeli helyének már említett problematikáját hivatott kiküszöbölni az a megoldás, amely révén ezeket, a bűnösség *genus proximuma* alá foglalva, az absztrakt tényállás alanyi oldalának központi elemévé tesszük (részben eltérve, részben más absztrakciós szintre helyezkedve Mészáros felfogásához képest). E helyütt nevesítendő a tévedés, amely továbbra is csupán a szándékosságot zárhatja ki.

Végül a motívum és a célzat, amennyiben ezeket az adott bűncselekmény törvényi tényállása megjeleníti, természetesen szintén vizsgálandó, és csak meglétük esetén lesz teljes az absztrakt tényállás.

Érdemes még megemlíteni, hogy a tényállás-, illetve a diszpozíciószerűség fogalma a fenti megoldás nyomán feleslegessé válik, ugyanakkor jogtörténeti beágyazottságuk miatt javasoljuk ezek új tartalommal való alkalmazását. A tényállásszerűség tehát jelenthetné a tárgyi és alanyi oldalnak megfelelő történeti tényállást.

Részemről tehát a fentiek alapján látom kiküszöbölhetőnek a bűncselekménytannak a jelenben is fennálló problémáit, noha az elismerhető, hogy kevésbé rendhagyó jellege miatt a Mészáros-féle felfogás talán hamarabb válik elfogadhatóvá, mint a bűn-

¹⁵ A fentiek mellett vö. MÉSZÁROS Ádám: „A másodlagos (objektív) büntethetőségi feltétel. I. rész: Elméleti alapvetések” *Ügyészek Lapja* 2019/2. 5–21.

¹⁶ E megoldást bírálta a társadalomra veszélyesség mint bűncselekmény-fogalmi elem létjogosultsága kapcsán zajlott vita idején HOLLÁN Miklós: „Meggésett búcsú a társadalomra veszélyességtől” *Jogelméleti Szemle* 2003/4. 3. pont.

cselekmény tudományos fogalmát kiiktató nézet.

4. Összegezve: Mészáros új kötetében egységes rendszerbe foglalta az utóbbi, csaknem két évtizedben a bűncselekmény tana körében kialakított nézeteit, valamint jelentősen tovább is fejlesztette azokat. Megállapításai tetemes részéről kijelenthető, hogy azok a szakmát nem ritkán meglepték, és továbbgondolásra is készítették (mint azt jelen recenzió is mutatja), amely körülmény egy tudományos álláspont értékének talán egyik legjelentősebb fokmérője. Személyes vonatkozás, hogy a recenzens már joghallgatóként kiemelt érdeklődéssel olvasta a szerző büntetőjogi munkáit, amelyek, más szerzők művei mel-

lett, nem csekély mértékben hatottak rá abban, hogy maga is a büntető jogtudomány pályáját válassza. Meggyőződésem, hogy Mészáros Ádám új kötete nemcsak a büntetőjogászok körében zajló viták előbbre vitelét szolgálhatja jelentős mértékben, hanem a kutatói pályára készülő, büntetőjoggal ismerkedő fiatalok egyik alapmunkája is lehet. A könyv végül remélhetően hozzájárulhat a büntető jogalkotás és jogalkalmazás színvonalának emelkedéséhez is, amire nem csekély szükség van.

Ezt a recenziót Mészáros Ádám emlékének szentelem. Nyugodjon békében.

*Ambrus István**

* PhD, tudományos munkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; egyetemi docens, ELTE ÁJK Büntetőjogi Tanszék, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: ambrus.istvan@tk.hu. Az elemzés elkészítését az NKFIH 128394. számú PD_18 posztdoktori kiválósági programja támogatta.

JAKAB ANDRÁS – SEBŐK MIKLÓS (SZERK.): EMPIRIKUS JOGI KUTATÁSOK (BUDAPEST: OSIRIS 2020) 660.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.1.07>

I. 2020 őszén jelent meg a Társadalomtudományi Kutatóközpont ambiciózus kötete, amely az első átfogó, magyar nyelven elérhető, empirikus jogi módszertannal foglalkozó kiadvány az akadémiai piacon. A kötet célja, hogy társadalomtudományi előképzettséggel nem rendelkező joghallgatók számára tankönyv, valamint az egyes jogi területek szakértői számára gondolatébresztő kézikönyv is legyen (22. o.). A két törekvés részben eltérő követelményeket támaszt mind a kidolgozás, mind az értékelés számára, így e recenzió első sorban a „laikus” joghallgatók perspektívájából kíván reflektálni az úttörő vállalkozás eredményeire.

Ez a munka valóban egyedülálló hazánkban. A hallgatók kutatási módszertani kézikönyvet keresve első sorban feladatspecifikus, például szakdolgozatírással kapcsolatos hazai, illetve fordításban is elérhető szűk szakkönyv-állományra támaszkodhatnak,¹ a kifeje-

zetten empirikus kutatás iránt érdeklődők idegen nyelven kell hogy forrásokat keressenek.² Ez utóbbival a szerzők is tisztában voltak, a kötet szerkesztése külföldi példák kritikai alapulvételével, tudatosan zajlott (17–18. o.).

A kötet huszonnyolc tanulmányt foglal magában, amelyek logikai alapon négy, egymásra épülő egységben kaptak helyet. A munka áttekinthetőségét és szakmai hitelességét emeli a kötet végén található bőséges irodalomjegyzék, a tárgymutató és a szerzők bemutatása is. A tájékozódást segíti a szerkesztők által jegyzett nyitófejezet is, amely mintegy második, bővített előszóként röviden ismerteti az írásokat is (22–30. o.). Az egyes fejezetek húsz-huszonöt oldal tesznek ki, kezelhetőségüket jól láthatóan kiemelt, rövid bevezetés, érthetően tagolt alfejezetek rendszere és ajánlott irodalom listája segíti. A törzs-

mánya: tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal (Budapest: HVG-ORAC 2015). A külföldi szakirodalom magyarul is elérhető klasszikusa Umberto Eco: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?* [ford. KLUKON Beatrix] (Szentendre: Kairosz 2003).

² Az empirikus jogi kutatásokra szorítkozva kiemelhető pl. Peter CANA – Herbert M. KRITZER (szerk.): *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research* (Oxford: Oxford University Press 2012) <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199542475.001.0001>; Lee EPSTEIN – Andrew D. MARTIN: *An Introduction to Empirical Legal Research* (Oxford: Oxford University Press 2014) és Frans LEEUW – Hans SCHMEETS: *Empirical Legal Research* (Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2016).

¹ Szakdolgozatírás kapcsán megemlíthető pl. MAJOROS Pál: *Tanácsok, tippek, trükkök nem csak szakdolgozatíróknak avagy a kutatásmódszertan alapjai* (Budapest: Perfekt 2011) és GYURGYÁK János: *A tudományos írás alapjai: útmutató szemináriumi és tudományos diákköri értekezést, szakdolgozatot és disszertációt íróknak* (Budapest: Osiris 2019). Elméletibb megközelítést képvisel SZALMA József: *A jogtudományok kutatási módszerei (kutatásmódszertan)* (Budapest: Patrocinium 2016). A tudományos íráshoz, műfajokhoz ad eligazítást FEKETE Balázs – JAKAB András: „A jogtudományi munka alapjai” in JAKAB András – MENYHÁRD Attila: *A jog tuda-*

szöveg megértését több tanulmány is diagramokkal, ábrákkal és táblázatokkal támogatja, illetve nem egységes rendezésvé szerint, de helyenként előfordulnak feladatok, gondolkodtató kérdések is. Összességében a szerkesztés kifejezetten igényes.

Tartalmi szempontból kiemelendő, hogy a kötet tartalmában és nyelvezetében is egységes, messze több mint pusztán tanulmányokat egymás mellé helyező gyűjtemény. Az írások rendszeresen utalnak egymásra, a máshol bővebben szereplő információkra építkeznek, a felesleges ismétlést kerülik, noha helyenként ez a visszautalás nem olyan gyakori, mint az kívánatos lenne. Jóllehet egyes szövegrészek – különösen a statisztikai módszerek matematikai háttere, illetve az absztrakt logika kapcsán – nem egyszerűen befogadhatók előzetes ismeretek nélkül, a szöveg általánosságban hallgatók számára is jól olvasható, a szakkifejezéseket bevezeti, azokat érthetően használja.

A tanulmányok bevallottan és érthető terjedelmi okokból csak az „értő befogadó szintjéig” kísérik el az olvasót (22. o.). Mi több, Jakab András írásának szerkesztői intelmeként is olvasható lábjegyzetében hangsúlyozza, inkább „elrettenténé” a jogászokat az „amatőr indexépítéstől” a jogászok tudás hiányában (502. o.). Ez is támogatható szempont, egy tankönyvtől a reális elvárás az alapok átadása, megértése és az érdeklődés felkeltése, a kellő előismeretek nélküli tudás pedig nagyobb eséllyel vezethet téves eredményekre. Ha a kötet elolvasása önmagában nem teszi is képessé az olvasót a tárgyalt módszerek alkalmazására, az mégis iránytűként szolgál az olvasói tudás hiányosságainak felismeréséhez és az ismeretek elmélyítésének további írá-

nyaihoz. Az írások az alapvető fogalmakat, megközelítéseket, gondolati sémákat mutatják be, gyakran a szerzők saját projektjein, tapasztalatain keresztül. A többlet tudni vágyók számára a hazai és nemzetközi szakirodalomból válogatott ajánlott olvasmányok zárják a fejezeteket, ezek értékét emeli, hogy láthatóan minden szerző törekedett a legfrissebb, az utóbbi néhány évben megjelent jelentős munkák feltüntetésére is a szakterület hazai és nemzetközi alapművei mellett. A magyarul még nem elérhető eredményeket adott esetben kivonatolva közlik is az egyes fejezetekben.

Ezek a fejezetek a könyv négy szerkezeti egységébe osztva az általános kutatástervezési és kutatáseméleti kérdések felől indulnak, majd bemutatják az empirikus jogi kutatás meghatározó paradigmáit. Ezt követően jellemző módszertani megoldásokat tárgyalnak, végül pedig konkrét alkalmazási területekről hoznak példákat.

II. Az első logikai egységet „*Az empirikus jogi kutatások alapjai*”-ról szóló három tanulmány képezi. Ezek mindegyike alapvető fontosságú, az első a kötet és az empirikus kutatások létének igazolása, a második a műben használt alapfogalmak bemutatása, a harmadik pedig egy kutatási projekt áttekintése.

A kötet szerkesztői által jegyzett nyitótanulmány az empirikus jogi kutatásokat mutatja be általánosságban, kitérve az interdiszciplinaritás szerepére, illetve a kötet elkészítésének indokolása mellett rövid összefoglalót közöl a további tanulmányokról (13. o.). Indokolásuk meggyőző központi tételét az képezi, hogy a módszertani kihívások ellenére a terület megtermékenyítőleg hathat a jogtudományi kutatásokra, új lendületet, kérdéseket és válaszokat adhat.

Ezt Szalai Ákos és Markovich Réka írása követi az okság és a bizonyítás tudományfilozófiai kérdéseiről (33. o.). A „korreláció nem jelent kauzalitást” szellemében született fejezet az oksági elméleteket, illetve a bizonyítás alapvető megközelítéseit ismerteti, bevezető íráshoz mérve talán kicsit elvontan, azonban gondolatébresztő szempontokat felvetve, és olyan fogalmi készletet adva, amely segíti a későbbi fejezetek megértését.

Az első blokkot Szabó Gabriella és Gajdusчек György fejezete zárja, amely egy kutatási terv készítését taglalja (55. o.). A fejezet javarészt elméleti, lényeges szempontok bemutatásából áll, azonban ezt gyakorlati szempontból jól ellen-súlyozza, hogy utolsó alfejezetében a korábbiakban írtakat egy valós kutatási tervvel teszi megfoghatóbbá.

III. A második, az „*Elméleti paradigmák és kutatási irányok*” címet viselő rész kilenc elméleti megközelítést ismertet a jogtudományi vizsgálódások kapcsán. A szerkesztői szándékkal összhangban ez sokkal inkább a tudomány sokszínű megközelítési lehetőségeit, perspektívákat, mintsem konkrét kutatási eszközöket mutat be az olvasónak (24. o.).

Az elméleti tanulmányok nyitányát Németh Renáta statisztikai megközelítésről szóló fejezete adja (77. o.). Ez a fejezet alapozza meg számos későbbi tanulmány fogalmi rendszerét, logikáját az olvasó számára, így a statisztikában járatlanoknak fontos igazodási pontot jelent.

Ezt Zódi Zsolt fejezete követi a jogi szövegek *big data*ként való értelmezéséről (93. o.). A tanulmány bemutatja, hogyan lehet számítógépes módszerekkel új szempontú elemzéseket végezni kiterjedt jogi szövegeken. Az írás érté-

két emeli, hogy a főleg elméleti jogászok érdeklődésére számot tartó nyelvészeti-dogmatikai területek mellett a paradigma gyakorló jogász, így ügyvédi és bírói pályán való alkalmazhatóságára is kitér.

Sokkal inkább elméleti alapon közelít Markovich Réka a formális logika, illetve a logikai módszerek jogi vizsgálatokban történő felhasználásához (111. o.). Fókuszát a deontikus és a propozicionális logika, azaz a normatív rendszerek, valamint az állítások közötti összefüggések logikája képezi, az általános fogalmi alapoktól a jog speciális vizsgálati szempontjaiig terjedve.

A logikához hasonlóképpen részben matematikai alapelveken nyugszik Kóczy A. László írása a játékelmélet és a jog kapcsolatáról (127. o.). A két terület kapcsolatát a konfliktusok kezelésében és elkerülésében látja a szerző, ennek megfelelően a játékelmélet elemi dilemmáit, helyzeteit mutatja be. Ezek révén a jogi közönség új nézőpontjából vizsgálhatja, hogy egy adott szituációnak milyen egyensúlyi helyzetei, végkimenetelei képzelhetők el, akár két-, akár többszereplős konfliktusban, hol találhatóak stabil párosítások, és hogyan oszthatóak el igazságosan előnyök és hátrányok.

A többszereplős rendszerekben mozogva a társadalmi szintű döntések megalapozásához mutat utat Czeglédi Pál írása, amely a közösségi döntések elméletébe vezet be (147. o.). A téma a politikai cselekvések közgazdasági elemzését célozza, amelynek kiindulópontja a racionális önérdékkövetés. A szerző olyan kérdéseket jár körbe, mint például hogy többségi akarat mennyiben tükrözi valójában a közösségi akaratot, milyen veszélyeket rejt magában a képviselői demokrácia működése, vagy éppen

milyen politikai gazdaságtani vetületek jellemzők egy alkotmányra.

A közgazdaságtani szemlélet tükröződik Cserne Péter a jog gazdasági elemzéséről írott esszéjében (169. o.). Az alapfogalmakat a hatékonyság koncepciója mentén tárgyaló írás a megközelítésmódot mint jogpolitikai és gyakorlatban is hasznosítható eszközt ismerteti, amelynek megjelenése már több jogterületen, így a versenyjog vagy a társasági jog körében is látható.

A gazdasági elemzéstől a hagyományosabb társadalomtudományi közegebe visz Gajdusчек György összefoglalója az intézményi megközelítésről, közelebbről a neoinstitucionalizmus kérdésköréről (189. o.). Ez a gondolkodásmód nem idegen a jogászai észjárástól, amely hagyományosan intézményi fókuszú, az intézmények itt azonban szélesebb körben, a cselekvőket körbevevő, kiszámítható viszonyrendszerként jelennek meg. Visszaköszön az a gondolat, hogy a jog működése önmagában nem, csak más rendszerek kölcsönhatásában érthető meg, ezeket az intézményeket tipizálja és relációikat elemzi a szerző.

A társadalomtudományi vonalat viszi tovább Györy Csaba és Fleck Zoltán a jog szociológiai kutatása kapcsán (209. o.). A szerzőpáros ismerteti a jogpozitivizmussal szemben megjelent kritikai nézőpontokat, a könyvekben és a valóságban érvényesülő jog közötti szakadék problematikájának változatos kutatásai területeit. A rendkívül szerteágazó kutatási áramlatokra tekintettel két, empirikus szempontból meghatározó irányzatot ismertetnek. Egyrészt Bourdieu és a jogi mező koncepcióját, amely az egyes társadalmi csoportokban a hatalomért való szimbolikus harcon alapul, illetve Foucault elképzelését a modern állam-

ról, amely a kormányozhatóság kérdését helyezi célkeresztbe. Hallgatói szempontból különösen érdekes olvasmány a fejezet, hiszen a két gondolkodó írásai jogszociológiai stúdiumok részét képezik, azonban Györy és Fleck korábbi kutatásokból vett gyakorlati példái jól érzékeltetik, hogy ezek mennyire nem csak elméleti problémákra reflektálnak.

A blokkot Kiss Valéria áttekintése zárja a kritikai elméletekről (233. o.). A szerző a kritikai jogelmélet kialakulását a történeti előzményeket nyomon követve ismerteti, bemutatva azok fő bírálatait a jog hagyományos működésével szemben. Ezt követően kitér a kisebbségi csoportokhoz kapcsolódó szemléletek, mint a feminista, kritikai faji és fogyatékoságtudományi jogelmélet sajátosságaira és közös jellemzőire. Az írás erőssége, hogy a hazai olvasókhöz is közelebb hozza az alapvetően amerikai jogrendszerhez kötődő elméleteket, az itthoni releváns empirikus vizsgálatoknak külön alfejezetet szentelve.

IV. A második részben bemutatott elméleti megközelítésekhez alkalmazható módszereket a harmadik, „*Módszertani megoldások a kutatási gyakorlatban*” című rész mutatja be. Ez az egység hangsúlyosan épít az előző részben szereplő ismeretekre, különösen a statisztikai háttér kapcsán. A kötet tíz módszertani megoldást ismertet két alrészben, először a kvantitatív, majd pedig a kvalitatív módszereket véve görcső alá.

A mennyiségi metodológia alrészét Janky Béla fejezete nyitja meg a kísérleti módszerrel (257. o.), amelynek előnyeit, alapfogalmait, sajátosságait és főbb típusait ismerteti. Az ismertetés érdeme, hogy nem marad meg az általánosságok szintjén, hanem a különböző típusokat társadalomtudományi fókusz-

szal mutatja be, legvégül pedig konkrét jogtudományi példákkal is szolgál.

A kísérleti módszerek közül a kérdőív-vezetésre koncentrál Szabó Andrea (275. o.). A fejezetből az olvasó nemcsak a kérdezői eljárások típusait ismerheti meg, de olyan gyakorlati kérdésekre is választ kap, mint hogy milyen fajta kérdéseket, mikor és milyen struktúrára szerint érdemes alkalmaznia, valamint hogyan érdemes ezeket megfogalmaznia. Külön említést érdemel, hogy a szerző mindezeket példákkal gazdagon illusztrálva, illetve gyakorlófeladatokkal kiegészítve találja, amelyek hasznosak a megértés és a reflexió szempontjából is.

A kapott eredmények kiértékelése szempontjából hasznos leíró statisztikai alapokat Simon Dávid taglalja (301. o.). A fejezet olyan alapfogalmakat magyaráz el, mint a változó, a mérési szint és az eloszlás, kitér a középértékek típusaira, valamint a változók közötti összefüggés meglétének és erősségének vizsgálatára. Ez utóbbiakat egy-egy mintaszámításon keresztül is bemutatja, majd végül az adatvizualizáció kapcsán emel ki hasznos szempontokat. A tanulmány erénye, hogy konkrét jogi kutatásokon keresztül, a tudományágspecifikus alkalmazhatóságot középpontba helyezve mutatja be a fogalmakat, nem pedig általános statisztikai ismereteket tárgyal. Némi hiányosságot jelent ellenben, hogy a más fejezetekre való utalások nem olyan gyakoriak, mint lehetnének, pedig ezek sokszor praktikus kiegészítő információkkal szolgálnának.

A statisztikában való további elmélyülést segíti Barna Ildikó írása a statisztikai elemzésekről (325. o.). A korábbi hasonló témájú részekre nagyban építő fejezet fókuszát két-, illetve többváltozós viszonyok elemzése képezi. A tanulmány

elsősorban jogi kutatásokhoz kapcsolódó példák bemutatásán keresztül írja le a különféle módszerek alkalmazását, ez pedig a laikus közönségnek is segít, hogy hatékonyabban megértse a lényeget, mintha csak a módszerek elvont ismeretetésével szembesülhetne.

Az adatok kapcsolódásának elemzésébe tekinthetünk be Boldvai-Pethes Laura és Havelda Anikó hálózatkutatásról szóló tanulmányát olvasva (347. o.). A hálózatkutatás alapfogalmainak ismertetése után a módszertan társadalom- és jogtudományi szemléletének jellemzőire, majd az adatgyűjtésen keresztül az adatok elemzésére és megjelenítésére is kitér az írás. A részletesebben bemutatott példák plasztikusan és gondolatébresztően tárgyalnak jogi kérdéseket. Sajnálatos azonban, hogy vélhetően szerkesztési hibából adódóan a szövegközi hivatkozások forrásai hiányoznak az irodalomjegyzékből, ez pedig megnehezíti az idézetek visszakeresését.

A mennyiségi elemzéssel kapcsolatos alrészlet Bolonyai Flóra és Sebők Miklós tanulmánya zárja a kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat témakörében (361. o.). A szerzők leírják, hogyan lehet a szöveget adattá alakítani, ezek milyen műveletekkel dolgozhatók fel, majd pedig jogi kutatások példáit részletezve mutatják be a számítások menetét és további kutatási lehetőségeket is fellillantanak. Ismét megállapítható, hogy az alkalmazott példák, táblázatok alkalmazása jól átgondolt, jelentősen segítik az egyébként sokszor matematikai nyelvezettel, egyenletekkel operáló szakszöveg megértését.

A kvalitatív elemzési módszereket tárgyaló alrészlet Németh Krisztina esszéje nyitja meg az interjú műfajával (383. o.). Az interjú társadalomban és tudomány-

ban való elhelyezését követően a szerző körüljárja, hogy mit, kitől és hogyan érdemes kérdezni, milyen interjúfajtákból válogathat a kutató, és hogyan elemezheti a kapott eredményeket. Legvégül egy hasznos reflexió olvasható, amely kritikai szempontból értékeli a fősodorbeli paradigmát, és rámutat annak korlátaira is.

Az egyéni interjúkhoz képest a többek véleményét vizsgáló fókuszcsoporthoz jelenik meg Ságvári Bence tanulmányában (409. o.), amely nemcsak körülhatárolja, mire alkalmas és mire nem a módszer, de az előkészítés, lebonyolítás és kiértékelés fázisaihoz is gyakorlati tanácsokkal szolgál. A példák szerepe itt is kiemelhető, a javaslatokat valós minták egészítik ki, megfoghatóvá téve a feladatok céljait.

A nagyobb csoportok, közösségek kutatásához Győry Csaba a jogi etnográfia ismerteti (433. o.). Írásában bemutatja az etnográfia sajátosságait és történeti fejlődését, illetve annak jogi alkalmazását. A kutatás folyamatát a kérdések megfogalmazásától az adatgyűjtésen át egészen az adatok kiértékeléséig nyomon követi, összehasonlítva a módszer különféle megközelítéseit.

Pál Gábor a jogászai közönség számára ismerősen hangzó esettanulmányokkal foglalkozik, azonban tudományos-kvalitatív szempontból, a diskurzuselemzéssel kiegészítve (461. o.). Ezeket a jogi szempontból meglehetősen ritkán alkalmazott módszereket tipizálja és összeveti, végül pedig jogtudományi alkalmazhatóságukat valós kutatásokon keresztül szemlélteti. Ez utóbbiakat a szórványos kapcsolódó gyakorlat ellenére is részletesen, hazai és nemzetközi kutatásokra is visszautalva mutatja be.

A módszertani részt a történeti tárgyú elemzésekben alkalmazható levéltá-

ri kutatások áttekintése zárja Koi Gyula és Schweitzer Gábor jóvoltából (477. o.). A levéltári alapfogalmak, illetve a levéltárak történeti fejlődésének ismertetését követően a szerzőpáros a releváns módszerekre, várható eredményekre is kitér, végül pedig egy esettanulmányt eszközül véve jeleníti meg a kutatás mikéntjét. A levéltári kutatások iránt érdeklődők tájékozódását a magyar kormányzati-közigazgatási intézmények és a hozzájuk kapcsolódó levéltári források vázlatja is segíti (480–481. o.).

V. A záró rész az empirikus jogi kutatások alkalmazási területeit veszi szemügyre. Ehhez öt témakört emel ki, és ismerteti a vizsgálódásokhoz kapcsolódó módszertani, elméleti dilemmákat, különösen a mérés-mérhetőség nehézségeit. Ezek a konkrét, a gyakorlat szemszögéből láttatott kutatások hasznos kiegészítései a többi fejezetben szereplő rövidebb kutatásismertetéseknek, mintegy bővített esettanulmányokként világítanak rá a kutatások gyakorlati és elméleti problémáira. A témákat jogállamisági-jogalkotási, illetve bünyügyi területéről válogatták, és alapvetően statisztikai módszerekkel történt az adatok feldolgozása. A megjelent fejezetek értékét ez nem kisebbíti, azonban talán hasznos lett volna magánjogi irányultságú, illetve kvalitatív perspektívájú kutatásokat is bemutatni.

Elsőként a jogállamiság mérésének kérdéskörét elemzi Jakab András tanulmánya (497. o.), amely a vizsgálat miértjétől a lehetséges módszertanon keresztül az alkalmazott jogállamiság-indexek összehasonlításáig terjed. A módszertan tárgyalása során olyan kérdéseket feszeget, mint a megfelelő adatok kiválasztása és összesítése, kitekintéssel a különféle források erőssége-

ire és gyengeségeire, így általánosan is alapvető szempontokat felvetve annak kapcsán, hogyan tudjuk kifejezetten az általunk választott tényezőt is pontosan mérni.

Az általánostól a különös vizsgálata felé térve Bencze Mátyás írása az egyes jogi döntések minőségének mérhetőségével foglalkozik (519. o.). A minőséget a döntések helyességétől elválasztja, azt az ítéletek megalapozottságában, az indokolások színvonalában látja, ehhez különféle szempontokat, a szempontokhoz pedig mérési módszereket ismertet, azok előnyeivel és hátrányaival.

A jogalkalmazás helyett a jog megalakítására fókuszál Kovácsy Zsombor a jogszabályok hatásvizsgálata kapcsán jegyzett fejezetében (533. o.). A szerző bemutatja, hogy a jogászok milyen szerepet játszhatnak az előkészítésben, a vizsgálat pedig milyen elvek mentén, milyen tipikus területeken érvényesül. Zárásként pedig a hazai és nemzetközi szabályozási háttérrel ismerteti. Mindez a gyakorló szakembereknek is fontos szempontokat jelenthet, hiszen, mint ahogyan arra a tanulmány is utal, a hatásvizsgálatok máig viszonylag kis súllyal jelennek meg a döntéselőkészítés folyamatában.

Ezt követően Katona Tamás és Novák János az igazságügyi, azon belül is különösen a bűnügyi statisztika világába kalauzolja el az olvasót (549. o.). A fejezet tárgyalja az igazságügyi statisztika fő területeit és felépítését, magyarországi intézményeit és történeti fejlődését. A bűnügyi statisztika kapcsán számos problémára hívja fel a figyelmet, illetve azokra a válaszokra is rámutat, amelyek elősegíthetik a torzítások kiküszöbölését.

A kötet záró tanulmányában Borbíró Andrea a kriminológiai büntetések hatá-

sainak vizsgálatát mutatja be (565. o.). A szerző részletezi, hogy ezeket a kutatásokat milyen területeken és milyen módszerekkel alkalmazzák, illetve milyen módszertani kihívásokkal szembesült ez a terület, és hogyan fejlődött az ezekre adott válaszok révén. Mindemellett pedig kitekin a büntetési hatáskutatások hazai fejleményeire is. A többi fejezethez hasonlóan a módszerek bemutatása itt is kiegészül az alkalmazási dilemmák és torzító hatások felvázolásával.

VI. Összességében az értékeléshez fontos hangsúlyozni, hogy a magyar jogi oktatás jogszabály-központúsága mellett kevés hangsúlyt kap a módszertani képzés, akár általános jogászai készségeket, akár kutatómódszertani kérdéseket figyelembe véve. Noha az empirikus módszerek elhanyagolása védhető (elméleti pályára a hallgatók töredéke készül, mi több, a szerkesztők maguk is utalnak arra, hogy még a jogtudomány is mellőzi ezeket a módszereket), a kötetben tárgyalt eljárások javarészt még az említés szintjén sem jelennek meg a jogászképzésben. Még ha helyet kapnak is ezek az ismeretek, elmélyítésüket nem segíti a hazai szakirodalom, mindenekelőtt a bevezető szintű művek hiányossága, pedig felvethető, hogy a szakdolgozatot, de kiváltképpen a tudományos diákköri dolgozatot írók számára hasznos támpontokat, ötleteket jelenthetnének.

A kötet hiánypótló és szemléletformáló szerepe miatt is hasznos, hiszen a tudományos munka, illetve az empirikus vizsgálódások iránt érdeklődő hallgató nemcsak tanulmányain túlmutató, bevezető szintű ismereteket szerezhet, de olyan megközelítésekkel is találkozhat, amelyeknek nemhogy részleteit, de adott

esetben még a hírét sem ismeri. A tankönyvi funkciót – amelyet egyik fő célként neveztek meg a szerkesztők – tehát betölteni képes, igényesen szerkesztett, segédanyagokkal, segédfejezetekkel kellően ellátott kiadvány jelent meg, amely módszertani és megközelítésbeli változatosságra törekedve, a paradigmák és metodológiák határait, kritikáit és torzító hatásait egyaránt bemutatja, így a kutatással ismerkedők számára informatív kiindulópontot jelenthet.

Végül, de nem utolsósorban, exkurzust érdemel a könyv borítója is, amelyet Gustav Klimt alkotása, a Jogtudomány allegóriája díszít. Ez, az eredetileg a bécsi egyetem számára készült mennye-

zetfreskó-tervezet nem kerülhetett tervezett helyére, hiszen a döntnökök hasonlóképpen idegenkedtek meztelen alakjaitól, mint ahogyan a jogászok a dogmatikai köntösüktől megfosztott meztelen empirikus adatok alkalmazásától. A kötetben megfogalmazott hármass cél (programadás, kézi- és tankönyvi minőség) támogatást, a munka minősége méltatást érdemel, így elképzelhető, hogy ahogyan Klimt stílusát ma már elismerés övezi, úgy a kiadvány által ösztönzött diskurzus révén később a jogi kutatások általánosan bevett és elismert eszközei lehetnek az empirikus módszerek is.

*Balázs Gergő Barna**

* Joghallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar. 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: *balazs.b.gergo@gmail.com*.

BALÁZS ISTVÁN: A KÖZIGAZGATÁS VÁLTOZÁSAI RÓL
MAGYARORSZÁGON ÉS EURÓPÁBAN A RENDSZERVÁLTÁSTÓL
NAPJAINKIG (DEBRECEN: DE ÁJK 2020) 271.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.1.08>

E recenzió témája prof. dr. Balázs Istvánnak, a Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (DE ÁJK) Közigazgatási Jogi Tanszék tanszékvezetőjének és az Eötvös Loránd Kutatói Hálózat (ELKH) Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársának 2020-ban megjelent munkája. A DE ÁJK gondozásában kiadott, *A közigazgatás változásairól Magyarországon és Európában a rendszerváltástól napjainkig* c. kötet címéhez hűen tematikájában és időhorizontját tekintve átfogó munka.

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy tanszéki kollégaként végig követtem a kötet megírásának szinte teljes folyamatát a nyers kézirat elkészülésétől egészen a kiadói munkálatokig. Rálátásomat csak teljesebbé tette az a tény, hogy a kötet előzményeinek tekinthető 2011-es, valamint 2016-os kiadásoknál is technikai szerkesztőként közreműködtem, és ennek köszönhetően ismerem, hogy milyen ívet járt be a monográfia a korábbi kiadásoktól napjainkig.

I. A SZERZŐ MOTIVÁCIÓI, A KÖTET CÉLJA ÉS RENDELTETÉSE

Annak ellenére, hogy a közigazgatás folyamatosan alkalmazkodik az őt magában foglaló társadalmi, gazdasági és kulturális közeghez, az elmúlt évtizedekben olyan jelentős regionális eseményeknek (pl. rendszerváltás) és megakríziseknek

(pl. globális pénzügyi-gazdasági válság, világjárvány) voltunk/vagyunk érintettek, amelyek markáns hatást gyakoroltak, illetve gyakorolnak az állam és közigazgatás korábban megszokott működésére. Balázs István olyan színes és mozgalmas közigazgatási szakmai pályát tudhat maga mögött, ami átfogó gyakorlati tapasztalatokon nyugszik (pl. központi közigazgatásban betöltött vezetői feladatok), valamint széles körű elméleti-tudományos ismereteket is ötvöz (lásd részvételét hazai és nemzetközi közigazgatási kutatásokban).

A szerző szakmai-tudományos motivációja döntően az, hogy a kiadvány révén az elmélet és a gyakorlat számára is jól hasznosítható szintetizált ismereteket adjon át. Tekintettel arra, hogy ez csak nagyobb időtáv vizsgálata révén valósítható meg, a kötet időhorizontja felöleli az elmúlt harminc év változásainak lényegi elemeit, mindezt pedig azzal a céllal teszi, hogy: „...mind az oktatás, mind pedig a kutatások elősegítése érdekében betekintést adjon az elmúlt évtizedek [hazai és európai] közigazgatásának alakulásába, segítsen megérteni a változások mibenlétét és értékelni azok eredményeit.” (7. o.) Úgy vélem, hogy ez a törekvés jól rávilágít a szerző oktatói-kutatói habitusára. Amellett, hogy a munka mindvégig objektív és mértéktartó marad, Balázs István jó stílusban és megfelelő érzékkel mutat rá a sikeres és kevésbé sikeres adminisztratív megal-

dásokra, illetve közigazgatás-fejlesztési törekvésekre.

Egy rövid kitérő erejéig rögtön hozzá kell tennem, hogy a kötet nem egymagában álló kiadvány. Balázs István aktív és folyamatos publikációs munkát végez. Számos további, a jelen kiadvánnyal harmonizáló munka látott napvilágot az elmúlt évek folyamán Balázs István társszerzőségében, valamint szerkesztői irányításával. Csak néhányat említve a közelmúltból a többszerzős dogmatikus, illetve tétele jogi munkák közül: *Helyi önkormányzatok*,¹ *Magyar Közigazgatási Jog. Általános rész*,² *Közigazgatási jogi alaptanok*,³ *Közigazgatási eljárások*,⁴ *Közigazgatás-elmélet*,⁵ *Állami erőforrások. Szervezet és személyi állomány a végrehajtó hatalom körében*.⁶ Noha e recenzióknak nem célja e szakkönyvek ismertetése, hangsúlyozni kell, hogy a felsorolt kiadványok – eltérő rendeltetésüknek és felhasználási módjuknak megfelelően – különböző pontokon erősítik, illetve kiegészítik egymást (lásd pl. a kormányzás vagy a közigazgatástudomány témaköreit).

¹ ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – VESZPRÉMI Bernadett: *Helyi önkormányzatok* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2014).

² BALÁZS István (szerk.): *Magyar közigazgatási jog. Általános rész 1–2.* (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó 2015).

³ BALÁZS István (szerk.): *Közigazgatási jogi alaptanok* (Debrecen: DE ÁJK 2019).

⁴ ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – PRIBULA László – VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatási eljárások* (Debrecen: DE ÁJK 2019).

⁵ ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatás-elmélet* (Debrecen: DE ÁJK 2020).

⁶ ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – Veszprémi Bernadett: *Állami erőforrások. Szervezet és személyi állomány a végrehajtó hatalom körében* (Budapest: Dialóg Campus Kiadó 2020).

II. GONDOLATOK A SZAKKÖNYV FORMAI, SZERKESZTÉSI, STILISZTIKAI JELLEMZŐIRŐL

A kötet a végső formázástól függően megközelítőleg kétszázhetven oldalnyi, valamivel több, mint tizennégy szerzői ív terjedelmű, ami a két oldal hosszúságú előszó és a felhasznált irodalmakat rendszerező, megközelítőleg hatoldalas rész mellett tíz önálló szerkezeti egységre oszlik. A korábbi kiadásban ezeket két nagy részre bontotta a szerző, egy három fejezetből álló magyar, valamint egy hat témakört ismertető európai közigazgatásról szóló blokkra. A legújabb kiadásban sokkal áramvonalasabb struktúrával találkozunk, így véleményem szerint még jobban visszatükröződik a Balázs István által jegyzett szakkönyv tematikai sokszínűsége. Bár csupán formai, technikai meglátás, de éppen az előbbieket miatt úgy vélem, hogy a munka későbbi kiadásaiban érdemes lehet akár egy tárgymutató beépítésén is elgondolkozni.

Elteltekintve ehelyütt egyelőre a fejezetek mélyebb ismertetésétől, most csupán azt emelném ki, hogy a szerző láthatóan törekedett arra, hogy a közigazgatás valamennyi aspektusát ismertesse (feladatrendszer, szervezet, eljárás, személyzet), amihez a korábban említett több évtizedes elméleti munkássága és gyakorlati tapasztalatai biztos hátteret nyújtanak.

A kötet szövegezése nem egyszerűen leíró, hanem sokkal inkább elemző, értékelő. Mindez egyértelművé teszi az olvasók számára, hogy Balázs István nem szimplán külső megfigyelőként veti papírra gondolatait. Szakmai életútja lehetővé tette számára, hogy aktív résztvevője legyen a magyar közigaz-

gatás több különböző szegmensét érintő átalakításnak is. Ezen felül nemzetközi szervezetekben (pl. Nemzetközi Közigazgatás-tudományi Intézet, Európa Tanács Helyi- és Regionális Közhatalóságok Állandó Bizottsága) végzett munkája révén más országok közigazgatásának kihívásairól is széles körű ismereteket szerzett. Mindezek jelentősen hozzájárulnak a monográfia gördülékeny, olvasmányos stílusához. A számos hasznos kiegészítő információval szolgáló lábjegyzetek, valamint a kötet végén található irodalomjegyzék – amelyet akár az internetes hivatkozásokkal is lehetne gyarapítani, amennyiben erre a későbbiekben mód nyílik – hasznos kiindulópontot jelentenek mindazok számára, akik egy-egy résztémában szeretnének jobban el mélyülni.

III. TARTALMI ÉSZREVÉTELEK

A hátralevő részben – a teljesség igénye nélkül – igyekszem néhány alapvető megállapításra és összefüggésre rámutatni, amelyek Balázs István munkáját olvasva fogalmazódtak meg bennem.

A szerző az I. fejezetben szisztematikusan áttekinti a magyar közigazgatási rendszerváltás céljait, eredményeit, valamint az „Európai Közigazgatási Térség” által felvetett fejlesztési igényeket, továbbá rámutat különféle tendenciákra a közszolgálat, a hatósági eljárásjog és a közigazgatás-fejlesztés témakörei területén. Ez a megoldás és szerkesztési mód nem csupán amiatt hasznos, mert 1990 után kisebb vagy nagyobb sikerrel, de minden kormányzat megpróbálkozott a közigazgatás intézményrendszerének valamilyen mértékű átalakításával, hanem azért is, mert a témában esetleg kevésbé járatos avagy azzal még éppen

csak ismerkedő olvasók (pl. felsőoktatási hallgatók) számára amolyan szakmai „sorvezetőként”, „ugródeszkaként” szolgálhat a későbbi fejezetekben részletesen áttekintett témákhoz.

A kötetben számos helyen fontos cezúraként jelenik meg a 2010-es esztendő (nem véletlen, hogy a II. fejezet eddig tart, a III. pedig innen kezdődik). Habár a 2010-től napjainkig terjedő időszak közigazgatásunk rendszerváltás utáni történetének csupán az egyharmada, az elmúlt évtizedben történt adminisztratív átalakítások számossága és kiterjedtsége miatt komoly kihívást jelent ennek az időszaknak az átfogó elemzése és pontos következtetések levonása. A szakmai munkák általában egyetértenek abban, hogy a mögöttünk álló évtizedben a magyar közigazgatás centralizáltabbá vált, valamint több pontján (így pl. a központi, valamint a területi államigazgatásban) integráltabbá is. Balázs István munkájának egyik erőssége éppen abban rejlik, hogy a vizsgált jelenségeket és fejleményeket kontextusba helyezi, ami kétségtől fokozza megállapításai időtállóságát.

A kötet a IV. fejezettől kezdve kilép a magyar keretből és áttér az általánosítható európai fejlődési folyamatok és tendenciák ismertetésére. Az európai közigazgatás és közigazgatási jog, különösen pedig az Európai Közigazgatási Tér értelmezése kapcsán újfent visszaköszön a szerző azon törekvése, hogy precízen, ugyanakkor olvasmányosan mutassa be az egyes témaköröket, ami által azok közigazgatási kutatások számára éppúgy használhatók, ahogy az egyetemi oktatásban. Az ezt követő fejezetekben olvashatunk a kormányzatról és különböző kormányzati intézményrendszerekről (V. fejezet),

megismerhetjük a közszolgáltatban alkalmazott külföldi megoldásokat (VI. fejezet), valamint Balázs István kiemelten foglalkozik a helyi önkormányzatok kérdéskörével (VII–VIII. fejezetek) és a IX. fejezetben a kormányok területi képviseletének intézményes megoldásaival. Valamennyi esetben tipizál, ahol szükséges és lehetséges, nemzetközi dokumentumokat elemez, következtetéseket fogalmaz meg, továbbá rámutat az azonosítható trendekre, tendenciákra [többek között a karrierrendszerek újjáéledésére, az új területi dimenziók, például nagyvárosi régiók sajátosságaira, valamint az ún. poszt-New Public Management (röviden poszt-NPM) időszak néhány közigazgatás-fejlesztési jellemzőjére].

A kötet keretes szerkezete jól kirajzolódik, ha egymás mellé állítjuk az I., valamint a X. fejezetben írtakat. Míg

előbbi, ahogy azt fentebb ismertettem, a vizsgált tárgy körök általános áttekintéséhez nyújt hasznos iránytűt, addig utóbbi a jelen és jövő azonosítható közigazgatási változásait, azok új irányait és prioritásait tekinti át. Mindent egybe vetve Balázs István munkája olyan szakmai vállalkozás, ami sikerrel ötvözi az elméleti álláspontokat és gyakorlati tapasztalatokat. Azon túl, hogy alkalmas arra, hogy a magyar közigazgatás elmúlt harminc évének főbb eseményeit egységben láttassa, megfelelő kitekintéssel szolgál más európai államok megoldásaira is. Ezzel pedig nem csupán a magyar közigazgatás-tudományt gyarapítja, de segíti a közigazgatás kérdései iránt érdeklődő, nem szakmai közönséget is abban, hogy a végrehajtó hatalom változásait megismerhessék.

*Barta Attila**

* Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: barta.attila@law.unideb.hu.

HUNGLER SÁRA: THE DUAL NATURE OF
EMPLOYEE INVOLVEMENT (BUDAPEST: L'HARMATTAN 2020)
132.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2021.1.09>

1. A KÖNYV TEMATIKÁJÁNAK ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

A munkavállalói részvétel témaköre nem sorolható napjainkban a munkajogtudomány fősodrába tartozó témák közé, noha a munkavállalók közösségét megillető participációs jogok és az e köré épülő szervezetrendszer jelentősége ma sem elhanyagolható. Általában véve igaz, hogy a kollektív munkajog egyes alapintézményei nem kerülnek újabban a munkajogi tudományos közösség érdeklődésének fókuszába, úgy tűnik ugyanis, hogy a tudományos eredmények nagyrészt az egyéni szintre, azaz az individuális munkajogi kérdéskörökre fókuszálnak (lásd pl. munkajogviszony tartalma, alapvető kötelezettségek, a munkaviszony megszüntetése). E jelenség mögött változatos jogpolitikai és joggyakorlati megfontolásokat sejtethetünk, de összességében elmondható, hogy a magyar munkaerőpiaci viszonyok között, illetőleg a magyar munkajogi gondolkodásban 2021-re a kollektív munkaügyi kutatások nem dominálnak, jelentőségük folyamatosan csökken.

Bár néhány kivétel megemlíthető egyetemi doktori (PhD-) értekezések¹ vagy éppen monografikus igényű mun-

kák vonatkozásában² az elmúlt néhány évből, Hungler Sára e könyvére mindenképpen megkülönböztetett figyelmet kell fordítani. Ennek okairól a későbbiekben részletesebben fogok szólni, de előljáróban a témaválasztás bátorságát, a kutatási téma világos és jól megindokolt lehatárolását, a szerző sajátos, tudományos nívumokat sem nélkülöző látásmódját, vagy éppen a feldolgozás igényességét tekintve is úgy vélem, hogy új alapmű született a magyar munkajogtudományban a munkavállalói participáció terén. A munkavállalói részvétel sajátos jogi természetének témakörét illetően legalábbis biztosan, ugyanis Hungler nem vállalkozik arra, hogy a teljes, a participációs jogokhoz kötődő témakört feldolgozza, ami talán nem is lett volna ajánlatos egy ilyen jól szerkesztett és végig egyenletes színvonalú, feszesen megírt monográfiában.

Rögtön vissza kell azonban utalnom arra az ellentmondásos helyzetre, miszerint a könyv témája voltaképpen „idegen test”-ként is hathat első ránézésre a magyar munkajogtudomány aktuális trendjei között, tekintettel elsősorban egyedi témaválasztására. Habár ez adott esetben kritikai megjegyzésnek is tűnhet, úgy vélem, hogy az nem róha-

¹ Például BAGDI Katalin: *A participációs jogok szerepe a munkaviszonyban (PhD-értekezés)* (Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola 2020).

² PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: *Európai és magyar összehasonlító kollektív munkajog* (Budapest: Wolters Kluwer 2015) és BERKE Gyula: *A kollektív szerződés a magyar munkajogban* (Pécs: Utilitates Bt. 2014).

tó fel a kollektív munkajogi témakörökben egyébként is intenzív kutatómunkát végző szerzőnek³ annak ellenére, hogy egyedi témaválasztása némiképp mintha „kivülállóvá” tenné munkáját a magyar munkajogi keretek között. Az talán felvethető ennek ellenére, hogy a szerző szentelhetett volna nagyobb figyelmet a részvételi jogok jogi karakterét meghatározó, speciálisan magyar jellemzőknek, ezzel még szélesebb körben hasznosíthatóvá téve munkáját akár gyakorló szakemberek számára is. A szerző védelmére is kell kelnem ugyanakkor, álláspontom szerint ugyanis speciálisan magyar jogi karaktere nincs a munkavállalói részvételnek, márpedig ez alapján valóban kívánatosabb a külföldi, elsősorban univerzális – emberi jogi – és a magyar jogot közvetlenül érintő uniós jogi tézisek, jogi megoldások és gyakorlatok feldolgozása.

Hungler ilyen módon kétséget kizáróan új megközelítést alkalmaz, amivel – folytatva a fenti gondolatmenetet – voltaképpen két nehéz feladatot végez el egyszerre. Egyik oldalról ugyanis önmagában jelentős és látványos tudományos eredménynek tartom azt, hogy a munkavállalói részvételről magas színvonalon – ráadásul angol nyelven – készített átfogó, monografikus igényű tudományos értekezést, másik oldalról pedig

ha már e korántsem egyszerű feladatra vállalkozott, akkor nem állt meg a participációs jogok, illetve üzemi alkotmányjog, részvételi intézményrendszer modell-orientált,⁴ netán szigorúan jogdogmatikai kiindulású vizsgálatánál. Sőt utóbbi kapcsán – habár, ahogyan említettem, a magyar munkajog vonatkozásában kritika is megfogalmazható – inkább a nehezebb utat választotta Hungler akkor, amikor egy, a magyar munkajogi szakirodalomban nem megszokott aspektust, nevezetesen a gazdasági és emberi jogi vonulatot egymással párhuzamosan, kvázi komparatistikai módszerrel, de koherens egységet alkotva analizálja. Persze a szerző alapos és színvonalas munkáját, valamint eredeti jogtudományi eredményeit dicsérve meg kell jegyezni, hogy az innovatív témaválasztáshoz innovatív kutatómódszertani kivitelezés illik. Hungler monográfiáját e vonatkozásban példaértékűnek tartom.

2. AZ ÉRTEKEZÉS TARTALMI MAGJÁRÓL

A szerző munkája elején világosan megfogalmazott és jól követhető hipotéziseket tár az olvasó elé. A gazdasági és a munkavégzéshez kötődő – ipari – demokrácia elméleti és szabályozási alapjaira építkezve kifejti, hogy miért szükséges egy ilyen típusú jogintézmény a munkavállalók védelmében, illetve, hogy miért nem vesztette aktualitását e kérdéskör az utóbbi években, évtizedekben sem. Kétségtelen ugyanis, hogy az üzemi demokrácia „fénykora” jó pár évtizeddel korábbra tehető, de ez nem azt

³ Lásd például HUNGLER Sára: „A szakszervezetek tevékenysége a szolgáltatásnyújtás szabadságának tükrében” *Munkajog*, 2019/3. 35–39., HUNGLER Sára: „Freedom of services and trade unions: Could alliance be provided as a cross-border service?” *Magyar Munkajog/Hungarian Labour Law Journal E-folyóirat* 2017/1. 50–59. és HUNGLER Sára: „The Interconnectedness of Participation and Solidarity” in HORVÁTH István (szerk.): *Tisztelgés: ünnepi tanulmányok Dr. Hágelmayer Istvánné születésnapjára* (Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2015) 185–197.

⁴ PRUGBERGER Tamás – NÁDAS György: *Európai és magyar összehasonlító munka- és közszolgálati jog* (Budapest: Wolters Kluwer 2014) 639–676.

jelenti, hogy mostanra elvesztette volna jelentőségét e kollektív jogcsoport. Sőt, mivel – ahogyan ezt Hungler is kifejti –, éppen az adhat sajátos aktualitást e témakörnek, hogy a változó munkajogi szabályozási keretek, illetve átalakuló gazdasági keretek között e jogintézmények újragondolása egy következő lépcsőfokot jelenthet a munkavállalói és munkáltatói oldal hatékony, békés együttműködésében.

Megítélésem szerint nem kérdéses ugyanis, hogy a kollektív munkajog és munkaügyi kapcsolatok intézményrendszerének a továbbiakban is kulcsszerepet kell játszania a munkajogi szabályozásban, elsősorban a munkavállalók legalapvetőbb jogaival összefüggésben. E területen talán elsősre a kollektív fellépés jogára vagy éppen a szervezkedés szabadságára gondolnánk – elsődlegesen a markánsan jelen lévő XX. századi jogi és társadalmi előképek miatt⁵ –, de Hungler munkája nyomán a munkavállalók munkáltatóval történő kiterjesztett együttműködése – döntéshozatalban, működésben való részvétele – nem kizárólag az „üzemi” demokrácia alapítzései közé tartozik, hanem úgy tűnik, hogy általában a munkajogi szabályozás eredendően egyensúlytalan inerciarendszerében is fontos szerepet kaphat. Hungler ezeket a fogalmi alapokat magabiztosan és progresszíven teszi le az I.3. fejezetben, hangsúlyozva a munkavállalói részvétel és a tradicionális munkavállalói érdekképviselet⁶ közötti

fontos differenciákat. Különösen tanulmányos e vonatkozásban a monográfia I.3.1. alfejezete, amelyben a szerző megállapítja, hogy a közvetlen és közvetett részvétel a döntéshozatalban elhatárolja egymástól a hagyományos érdekképviseleti tevékenységet a szervezett keretek közötti participációtól, függetlenül annak szintjétől vagy módozatától. Helyesen utal arra is, hogy „A közvetlen részvétel az egy az egyben, sokszor a szemtől szembe interakcióra épül a munkavállalók és a munkáltató vezetői között, míg indirekt részvétel esetén a munkavállalók nézeteit és aggályait képviselőkn keresztül kommunikálják.” (16. o.)⁷ Ebben a részben e tételmondat nyomán részletezi a szerző, hogy az egyes képviseleti és részvételi szintek milyen módon jelenhetnek meg, és hogy ezeknek mi a tényleges szerepük a munkavállalók jogvédelmében.

A könyv további öt része a munkavállalói részvétel duális természetét, a részvételi jogok szabályozási kereteit, a demokratikus participáció globális vonatkozásait, az Európai Unió (a továbbiakban: EU) e tekintetben a legutóbbi gazdasági válságra adott reakcióit, illetőleg a következtetéseket foglalják magukban. A könyv nem csupán szerkezetileg, de tartalmi szempontból is arányos és jól átgondolt, ugyanis a korábban említett részeket követően a könyv „címadó” II. egysége részletekbe menően és kifejezetten egyedi módon taglalja a munkavállalói participáció kettős, sok esetben egymással nehezen összeegyeztethető szabályozási metódusra épülő természetét. Azért is indokolt ilyen megközelítést alkalmazni e tárgykörben, mert a participációs jogok gazdasági és

⁵ Bob HEPPLÉ: „The Freedom to Strike and its Rationales” in Bob HEPPLÉ – Rochelle LE ROUX– Silvana SCIARRA (szerk.): *Laws against strikes. The South African Experience in an International and Comparative Perspective* (Milano: Franco Angeli 2015) 27–44.

⁶ Értve ezen e kontextusban a hagyományos szakszervezeti tevékenységet.

⁷ Saját fordítás.

emberi jogi (szociális) vonatkozásai egymással nehezen kibékíthetők, más-ként fogalmazva eltérő érdekcsoportokra fókuszálnak, és eltérő eredményekre vezethetnek a munkahelyi demokráciát tekintve. Habár a szerző végig konzisztens módon és jól követhetően, logikus érvrendszerrel ismerteti az emberi jogi vonatkozásokat – elsősorban a II.3. fejezetben –, talán ezen a ponton cél-szerű lett volna mintegy részkövetkeztetéseként még jobban hangsúlyozni, hogyan kapcsolódhat egyáltalán egymáshoz a munkavállalói részvétel és az emberi jogok tematikája. Bár egyértelműnek tűnhet e konnotációk mibenléte, de ennek az is lehetett az oka, hogy a szerzővel általánosságban egyetértek. A korábban említett gyakorlati és jogirodalmi kihívások okán ugyanakkor előfordulhat, hogy ezt az egyébként kulcsfontosságú összefüggést a témában esetleg kevésbé jártas olvasó mintegy ignorálja, és nem derül ki számára egyértelműen, hogy melyek az üzemi demokrácia témakörének emberi jogi kötődései. Óva intem persze a szerzőt attól, hogy egyfajta kommentárszerű kidolgozási módszerrel részletesen magyarázza el ennek az összefüggésnek az alapjait, de mivel a könyv címe is ez, és mivel a VI. rész konklúziójának döntő része is az emberi jogi nézőpontra fókuszál, ezért muszáj kisebb kritikaként ezt megemlítenem.

Nehéz persze kritikai megjegyzést tenni e szövegrészekről is, hiszen a kidolgozás színvonala és a szöveg dinamikája, átgondoltsága példás. Ezen az sem változtat, hogy II.3.1., II.3.2. és II.3.3. pontokban a szerző talán kissé előre szalad akkor, amikor a kutatás fókuszát a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization, ILO), az Európa Tanács és az EU embe-

ri jogi (alapjogi) tárgyú jogforrásaira irányítja. A nagyrészt elvi alapokon nyugvó szabályozásméleti okfejtés lendülete nem törik meg ugyan ezáltal, de zavaró lehet az olvasó számára, hogy a III. rész teljes egészében a szabályozási keretéről szól, közvetlenül az imént említett jogforrási rendszer után. Bár a III. rész tematikai elrendezése magyarázatot ad erre, mégis fontosnak tartom ezt megemlíteni, ugyanis az egyes, kifejezetten a szabályozási kérdésekre fókuszáló szövegrészek egyensúlya fontos.

A munkavállalói részvétel kettős jogi természetének vizsgálata ugyanakkor impliciten feloldozást is magával hoz a fentebb jelzett anomáliákat illetően. Hungler ugyanis elkülönítetten tárgyalja a két oldal, azaz a gazdasági és emberi jogi megközelítések szabályozási kereteit, amit nagyon jó ötletnek és helyes kutatómetodikai megoldásnak tartok. Habár lehet, hogy túlzottan élénk fantázia kell ehhez, de még az is felvethető, hogy a szerző tudat alatt „rejtette el” az említett módon az emberi jogi szabályozási kereteket, miközben a gazdasági oldal – akárcsak a gyakorlatban – marad domináns a III. részben. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a szerző nagyon fontosnak tartja az emberi jogi oldalt is, de a címben is ígért kettős természet egyensúlyának felborulása ilyen módon is kiolvasható a műből. Ez nem a szerző hibája vagy felelőssége, de az fontos, hogy több idézett, emberi jogi tárgyú jogforrás gyakorlati jelentősége kisebbnek tűnik a hagyományos, gazdasági szemléletű tételes jogi normák mellett.⁸

⁸ Így pl. minden pozitívum ellenére önmagában az európai üzemi tanácsi irányelvnek praktikus nagyobbat jelentősége lehet, mint az ILO és az Európa Tanács emberi jogi tárgyú dokumentumainak együtt véve.

A szerző érdeméért kell elismerni, ahogy a feldolgozandó jogforrások, nemzetközi jogi vagy éppen uniós jogi dokumentumok között szelektál. Fontos ugyanis tisztázni, hogy a szerző hipotézisének megfelelően jelen van ugyan a jogi gondolkodásban az ilyen típusú jogok emberi jogi volta, de ez korántsem evidens. Nem célszerű abba a hibába esni, hogy számos, akár csak közvetetten idetartozó nemzetközi jogi dokumentum látszólagos bizonyító erejét felhasználva erősíti meg a szerző emberi jogi nézőpontját, ez ugyanis félrevezető lehet az olvasó számára, egyúttal aláásná a könyv végén bemutatott tudományos eredmények konzisztenciáját. A szerző nem esik ebbe a hibába, ugyanis logikusan és mértéktartóan építi fel e jogforrási elemzést is, kiemelve a nemzetközi és uniós szint közötti differenciákat is. Így külön szol az uniós alapjogi vonatkozásokról (II.3.3. pont), a nemzetközi jogi, kifejezetten emberi tárgyú jogi dokumentumokról (II.3. fejezet) vagy éppen – a gazdasági oldalt sem kihagyva – az európai üzemi tanácsokról (III.2. fejezet). E strukturáltság megmarad a III. részben is tehát, sőt a IV. rész globális fókuszú megközelítése sem szakad el e módszertani sajátosságtól.

A korábbiakban említettem ugyan, hogy némi kritika fogalmazható meg a magyar munkajogi kérdések hiánya miatt, Hungler azonban az V.2. fejezetben röviden e témakört is áttekinti. Véleményem szerint helyes a feldolgozás végén és elkülönítetten tárgyalni a magyar szabályozást, az ugyanis csak indirekt összefüggéseket mutat a könyv korábbi részeiben részletezett globális, emberi jogi megközelítésekkel. Az uniós jogi kötdést – visszacsatolva korábbi kritikái megjegyzéseimre – ugyanakkor

erősíthette volna a szerző e ponton, illetve talán ajánlatos lett volna akár önálló részben is tárgyalni a magyar munkajogi kereteket is a nemzetközi rész mintájára. Ha ugyanis önálló részt érdemelt az európai üzemi tanácsokról szóló irányelvi normaanyag, úgy ennek magyar jogi megjelenése, esetleges hiányosságai, kritikai analízise talán jól illeszkedett volna a monográfia gondolati ívébe.⁹

A szerző állításai és megállapításai ezen a ponton is megalapozottak, és külön ki kell emelnem a hatályos magyar munkajogi szabályozás teljes jogrendszerbeli, tágabb összefüggéseinek – például alkotmányjog, alapjogok – és gazdasági, valamint társadalmi kontextusba helyezéseinek fontosságát. A szerző egyedi látásmódja átszűrődik e szövegrészekben is, azonban főként szabályozásmódszertani oldalról közelít, és inkább a gazdasági természetet helyezi előtérbe. Nem állítom, hogy ez helytelen megoldás lenne, sőt épp ellenkezőleg, talán éppen azzal ösztönözhetné az olvasót a témával kapcsolatos még intenzívebb gondolkodásra, hogy egyfajta „alternatív” megközelítésként itt is megerősíti az emberi jogi aspektust. Érthető ugyanakkor az is, hogy a címben ígért dualitás emberi jogi oldala inkább a nemzetközi részben köszön vissza, ami különösen érdekes – és helyes – megközelítés még az uniós jogi összehasonlításban is. Így a magyar munkajoggal szemben adott esetben akár határozottabb kritikát is szívesen olvastam volna, de Hungler következtetései között a tudományos eredmények a VI. rész-

⁹ A 97. oldalon megjelenik ugyan az irányelv implementációját elvégző 2003. évi XXI. törvény, de a szerző nem fejti ki érdemben az átültetéssel kapcsolatos nézeteit, illetve az esetleges hiányosságokból adódó aggályait sem.

ben tisztán kivehetők e kisebb hiányosság ellenére is.

Némileg összekötte egymással az eddig kevésbé szóba hozott IV. és V. részt, még egy szempontra fel kell hívni a figyelmet a monográfia esszenciájáról. A szerző a pozitív jogi és e mellett adekvát elméleti módszertani megközelítéssel párhuzamosan nagyon érdekesen – és álláspontom szerint helyesen – a munkavállalói részvétel talán munkajogtudományon belül is marginális kérdését általánosabb, társadalmi kontextusba helyezve is tárgyalja. Ezen azt értem, hogy a munkahelyi demokrácia működési elveit következetesen olyan jogállamisági kritériumokból vezeti le, amelyek megfelelő és stabil kontextualizációt biztosítanak szűkebb értelemben vett munkajogi kutatási eredményeinek. Fontos az is, hogy a IV. és V. rész egyaránt olyan nagyobb problémakörre épül, amelyek túlmutatnak a munkajogi normákon, de talán még a II. és III. részben részletezett jogi szabályozási kereteken is. A munkavállalók demokratikus részvételének globális szinten történő megjelenése és az EU gazdasági válságkezeléséhez kapcsolódó, de kifejezetten a munkavállalói participáció felől közelítő problémafelvetések és megállapítások álláspontom szerint a kérdést valódi társadalmi és gazdasági kontextusba helyezik. Ez a fajta gondolkodásmód ismét a kutatás egyediségét mutatja, és arra is utal, hogy a szerző nem kizárólag a tételes jog szintjén értve jelöli ki fő témaként a részvételi jogok kettős természetének vizsgálatát, hanem ezeken keresztül implicite ugyan, de az egész társadalmat érintő kérdéseket is vizsgál. Természetesen nem azonosítható a munkahelyi demokrácia a modern jogállamiság valamennyi komponensé-

vel, de a működési elvek és az esetleges diszfunkciók következményei hasonlatosak. Külön kiemelem e vonatkozásban az V. rész kutatási eredményeit, amelyek körében a szerző – a magyar munkajogi vonatkozásokat megelőzően – az Európai Szociális Modell és a munkavállalói részvétel összefüggéseit tárja fel, explicite a gazdasági válságkezelés időszakára és jogi megoldásaira reflektálva. Vagyis arra is következtethetünk a szerző elemzéséből, hogy a participációs jogok nem csupán statikus természetűek, hanem dinamikusak is, mivel azok stabil szabályozása és megfelelő, akár emberi jogokra is tekintettel lévő értelmezése elengedhetetlen az eredményes munkaerőpiaci működéshez.

3. FORMAI ÉS SZERKEZETI JELLEMZŐK

Fentebb többször is utaltam a mű logikus és arányos szerkesztésére, illetve arra is, hogy az egyes részek, fejezetek, alfejezetek és pontok organikus módon illeszkednek egymáshoz tartalmilag is. A döntően két- vagy háromszintű tagolás nem eredményez túlzottan hosszú részeket, alrészeket, de nem is teszi fragmentálttá az írást, Hungler arányosan dolgozott ebből a szempontból is. Kiemelendő továbbá a szerkezeti egységek egymáshoz való viszonya is, amely kapcsán fentebb tettem ugyan egy kisebb észrevételt a II.3. fejezet és a III. rész kapcsán, de ez sem jelentős kritika.

A mű angol nyelven íródott, ami jelképesnek hat a téma unikális volta és a szerző innovációra törekvése alapján. A nyelvezet, a nyelvhelyesség, a stilisztika és általában a nyelvhasználat terén a monográfia ritkán látott magas színvonalat képvisel a nem angol anyanyelvű

szerzők angol nyelven íródott tudományos munkái között. A szakkifejezések, jogforrások, dokumentumok rövidítései bár számosak, de áttekinthetők, és érződik az is, hogy a szerző e gondolatait eredendően angolul fogalmazta meg, ami szintén elismerésre méltó a téma komplexitására is figyelemmel. Gördülékeny és lényegében hibátlan a könyv szövegezése, értve ezen a törzsszöveget, a lábjegyzeteket, címeiket, a záró- és kezdő fejezetet és a bibliográfiát is.

Ki kell emelni a könyv párhuzamos struktúráját, ami tulajdonképpen összhangot mutat a címbe és a bevezetőben is jelzett duális megközelítéssel. Figyelemre méltó, ahogyan Hungler vizsgálja a nemzetközi, az uniós és a nemzeti jogi szintet is, kitérve különösen az alapvető differenciákra és a vonatkozó joganyag jogvédelmi hatékonyságára, illetve ennek deficitjeire is. Kérdéses ugyanis, hogy még ha elfogadjuk is a munkavállalói részvétel emberi jogi oldalának fontosságát, és az esetlegesen nemzeti jogi – kodifikált – elismerést nyer is, az ismert emberi jogvédelmi mechanizmusok hatékonysága vajon elegendő-e annak érvényre juttatásához. A gazdasági oldal ugyanis nem feltétlenül csak az egyes szabályozási érdekcsoportok mentén mutatkozhat erőteljesebbnek, hanem adott esetben a mindennapi gyakorlatban is úgy tűnhet, hogy az emberi jogi jelleg dogmatikailag nehezen megfogható vagy felhívható egy jogvitában. Ezen a ponton a kollektív fellépéshez, a sztrájkhoz való emberi jog értelmezésével összefüggésben érdemes párhuzamot vonni,¹⁰ ugyanis az

esetlegesen e területen megfigyelhető jó gyakorlatok a participációs jogok terén is fontosak lehetnek a jövőben. Hungler ennek megfelelően igyekszik kidomborítani az üzemi demokráciát érintő és erősítő univerzális emberi jogi vonatkozásokat, ami azért is nagyon hasznos, mert ezen összefüggéseket ez idáig ilyen formában nem ismerték fel a munkajog tudományában. Vitatható persze az, hogy e felismerések és az emberi jogi oldal hangsúlyozása mennyiben vezethet tényleges, hatékonyabb jogvédelemhez munkavállalói oldalon, de ez összességében inkább jogértelmezési és később esetlegesen jogalkotási kérdés, a szerző ugyanis a megfelelő elméleti alapokat lerakja könyvében ebben az összefüggésben is. A monográfia ebben az értelemben is további kutatómunkára és gondolkodásra ösztönöz, hiszen legalábbis a magyar munkajog vonatkozásában hasznos lenne a jövőben az emberi jogi oldalt a gazdasági karakter elé helyező kutatásokat folytatni, hiszen talán egy, a Hungler által kifejtett innovatív, friss gondolat mozdíthatja ki a részvételi jogok szabályozását a status quóból. Márpedig ez – talán jelen könyvben sem csak a sorok között olvasva – kívánatos lenne szabályozáselméleti és joggyakorlati síkon is.

Némileg hiányolom a konklúziók körében a magyar jogra vonatkozó specifikus gondolatokat, ezt érdemes lett volna egy-két oldalon belefoglalni a műbe. Mivel a szerző általános következtetéseket von le, és a kidolgozás nagy részében is generális szinten fogalmaz – a szükséges mértékig figyelembe véve a magyar jogi hagyományokat és irányvonalakat –, ezért a következtetések többsége értelemszerűen irányadó lehet a magyar munkajogra is. Talán ezt a kisebb hiányosságot kompenzálja majd további

¹⁰ BAGDI Katalin: „A sztrájkhoz való jog az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában” *Pro Futuro* 2016/1. 119–127. <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2016/1/4906>.

kutatásai során, amire egyébként feltétlenül biztatom a szerzőt.

4. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Úgy vélem, hogy az előzőekben is döntően pozitív véleménynek adtam hangot minimális kritika mellett, de zárás-képpen, néhány sorban megerősítem Hungler új könyvéről alkotott véleményemet. Összességében könnyű dolgom volt a könyv elemzésével és recenzeálásával, az ugyanis újszerű megközelítése és tudományos alaposága okán élvezetes és elgondolkodtató olvasmány. Számos olyan gondolat megjelenik benne, amelyek a kollektív munkajogi szabályozás egészére nézve, de akár általában véve a munkajogi premisszák napjainkban tapasztalható transzformációja vonatkozásában is relevánsak, sőt előre mutatók és gondolkodásra ösztönzők. Ezt azért kell külön is kiemelnem, mert első ránézésre a munkajogi szabályozás egy talán marginálisnak tűnő területét dolgozta fel Hungler e műben, de azt olyan színvonalon és nívóra törekvéssel, hogy e témakör jogtudományi vizsgálatának jövőbeli alapjait tette le. Ráadásul, mivel a monográfia következtetései kellően sokrétűek, de egyben jól célzottak is, a téma, illetve a munkajog iránt általában érdeklődő olvasók számára feltétlenül ajánlott és hasznos olvasmány lesz a továbbiakban.

Zárásképpen pedig megjegyzem, hogy e bemutatással talán nehéz volt a dolgom a fenti egyöntetűen pozitív gondolatok ellenére. A recenzensnek ugyanis illik hibát találni az általa vizsgált műben, legalábbis érdemi kritikát gyakorolni, amennyiben persze ez indokolt. Nehéz volt azonban ilyen hiányosságokra rábukkannom, és talán ezek is a

könyv döntő részében tapasztalt tudományos értékteremtés és innováció mára hajtják a vizet, hiszen a könyv legnagyobb részében nehéz érdemi hibát találni. Összességében tehát nagy örömmel vizsgáltam Hungler munkavállalói részvételről szóló angol nyelvű monográfiáját, amely tudományos értékei és a kollektív munkajog egy fontos részterületének analizését érintő érdemei nem megkérdőjelezhetők. Ha általában ennyi és ilyen alapos figyelem járulna akár Magyarországon, akár globálisan a munkavállalók részvételi jogaira, úgy számos, a szerző által a műben alaposan és körültekintően elemzett probléma szabályozási vagy értelmezési szinten megoldódhatna, és talán kevésbé marginális területként beszélhetnénk a továbbiakban az üzemi demokráciáról és a participációs jogok rendszeréről. Őszintén bízom abban, hogy ilyen irányú jogtudományi diskurzust indít el Hungler Sára új monográfiája.

*Zaccaria Márton Leó**

* PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: zaccaria.marton@law.unideb.hu. A recenzió a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fozozatot, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.mta.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.mta.hu, a recenziókat pedig az ajtrec@tk.mta.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 1554 Ft
Évi előfizetési díj: 6216 Ft
(belföldre postaköltséggel: 7812 Ft)